

دانشکده مهندسی پیشرفت
(دانشگاه علم و صنعت ایران)

مرکز مطالعات راهبردی فردا
(بخش خصوصی)

مجموعه کتب روشی‌شناسی تولید دانش با رویکرد تطبیقی - اسلامی

۷

روش‌شناسی آینده‌نگاری تطبیقی

با تأکید بر نظام تعلیم و تربیت

(از مفاهیم اولیه تا کاربردها)

تألیف:

دکتر علیرضا علی‌احمدی

استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

سرور سفیدگر

انتشارات تولید دانش

سرشناسه: علی احمدی، علیرضا، ۱۳۳۸
 عنوان و نام پدیدآور: روش‌شناسی آینده‌نگاری تطبیقی (از مفاهیم اولیه تا کاربردها) تدوین علیرضا علی احمدی، سرور سفیدگر
 مشخصات نشر: تهران: تولید دانش، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری: غ، ۵۶۰: جدول، نمودار؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
 شابک: ۵۲۰۰۰۰-۲۳-۱-۸۶۳۲-۹۶۴-۹۷۸
 وضعیت فهرست نویسی: قیبا
 یادداشت: واژه نامه
 یادداشت: کتابنامه
 موضوع: آینده پژوهی
 موضوع: Forecasting—Study And Teaching
 موضوع: آینده نگری
 موضوع: Forecasting
 موضوع: آینده پژوهی - روش شناسی
 موضوع: Forecasting—Study And Teaching-Methodology
 موضوع: آموزش و پرورش و آینده نگری
 موضوع: Education - Forecasting
 موضوع: آینده پژوهی جنبه های مذهبی- اسلام
 موضوع: Forecasting-- Study And Teaching--Religious Aspects--Islam
 شناسه افزوده: سفیدگر، سرور - ۱۳۴۹
 رده بندی کنگره: CBI
 رده بندی دیویی: ۰۰۲/۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۸۲

انتشارات تولید دانش

عنوان کتاب: روش‌شناسی آینده‌نگاری تطبیقی

تألیف: علیرضا علی احمدی - سرور سفیدگر

چاپ اول: زمستان ۹۷

تعداد: ۱۰۰

حروف چینی: انتشارات تولید دانش

چاپخانه: پیشرفت علم و صنعت

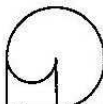
قیمت: ۵۲۰۰۰ تومان

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای ناشر محفوظ است. (نقل مطالب با ذکر
 مأخذ بلامانع است).

مراکز توزیع و عمده فروشی: ۰۹۱۲۳۰۷۹۵۳۸-۰۹۱۲۲۵۷۶۱۹۱-۰۷۳۲۲۸۰۰۱-۰۲۱-۶۶۴۷۵۰۸۰

«فهرست عناوین فصول»

فصل ۱- مطالعه آینده ، کلیات، مفاهیم.....	۱
فصل ۲- روش‌ها و تکنیک های آینده‌پژوهی.....	۸۵
فصل ۳- طراحی آینده مطلوب.....	۱۹۵
فصل ۴- تجارب آینده‌نگاری و تغییرات در حوزه تعلیم و تربیت برای آینده.....	۳۲۳
فصل ۵- آینده‌پژوهی با رویکرد اسلامی از منظر فناوری نرم.....	۳۸۳

ما لایق بین علوم انسانی غربی و علوم انسانی اسلامی، اگر به معنای مجذوب شدن، بیاخته شدن، مغلوب شدن و جو زده شدن در مقابل آن علوم نباشد، را قبول داریم و اذخال ندارد. (مقام معظم رهبری در دیدار با اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۴۱/۱۰/۲۹).

ما دانش‌هایی که از غرب آورده ذهن، مغز و عقل بشر است، یاد می‌گیریم، آنچه را که بلد نیستیم با کمال میل می‌آموزیم. به استادمان هم احترام می‌کنیم، اما گرفتن علم از دیگری نباید به معنای این باشد که شاگرد باید تا ابد شاگرد بماند، نه امروز شاگردیم، فردا می‌شویم استاد آن‌ها. کما اینکه آن‌ها یک روز شاگرد ما بودند، اما الان شده‌اند استاد ما، غربی‌ها علم را از ما یاد گرفتند، مقام معظم رهبری در دیدار با اساتید، معلمان و دانشجویان دانشگاه‌های همدان، ۱۳۸۳/۲/۷).

باید تلاش کرد، برای اینکه علوم انسانی بر پایه‌های اسلامی باشد، با دید اسلامی، با تفکر اسلامی و مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی تدوین کنند. مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۱/۹/۱۹).

ساختار دانش بشری در حوزه‌های علوم اجتماعی و از جمله دانش مدیریت به عنوان یک نظم علمی متشکل از مفروضات و مبانی فلسفی پارادایم‌ها، اصول و نظریه‌های علمی، روش‌شناسی، دستاوردهای کاربردی مبتنی بر بکارگیری ابزارها و روش‌ها برای حل مسائل و مشکلات اجتماعی است. مبانی فلسفی هر دانش بطور متعارف متشکل از مبادی معرفت‌شناسی، ارزش‌شناسی، هستی‌شناسی (انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی و...) و روش‌شناسی است که معمولاً از آن‌ها به عنوان اجزای یک پارادایم علمی یاد می‌شود. لازم به یادآوری است با آنکه منطق (ارسطویی،

صوری و ریاضی و...) که از قواعد و نحوه صحیح فکر کردن و روش ادراک بحث می کند گفتگو می کند و می خواهد اندیشه و دانش را بشناسد و علم به علم پیدا کند، (و جز فلسفه علم، به معنای عام به شمار می آید)، لیکن از آنجا که منطق صوری و ارسطونی چندان توجهی به تجربه و آزمایش علمی نمی کرد، در عصر انقلاب صنعتی، منطق ارسطونی کافی بنظر نرسید و بالضروره روش های دقیق علمی و تجربی ایجاد گردید و به منطق ارسطونی (و منطق ریاضی جبرول) افزوده شد. به نام "روش شناسی و متدولوژی" خوانده می شود.

بستر داد برای عقلانی سازی فرآیند دستیابی و ارزیابی دانش راهی پیدا کند، بر این اساس، بنظر می رسد که هویت و ارزش علم به اعتبار و ارزش "روش تولید و ارزیابی علم" باز می گردد. تلاش بشر برای اهتمام به روش شناسی علم در طول تاریخ بدانجا رسیده است که اساساً در آینده پیش رو نهاد علم، بجای تربیت "دانشمند"، بدنبال تربیت "روش شناس" باشند، بر این مبنا، اساس علم یعنی "روش مندی و اعتبار" یعنی "روش شناس" خواهد بود. از این رو روش های تحقیق و تولید علم، تلاش می کنند تا با عقلانیت سازگار فرآیند خود، در چارچوب دانش های معتبرتر از خویش، با یکدیگر رقابت کنند. سیر فلسفه علوم (و دانش های) جدید در قرون اخیر از پارادایم اثبات گرایی به پارادایم تفسیرگرایی و سپس انتقادی مبادا گشته و در دهه های اخیر در بستر پارادایم پست مدرن، سنت پراگماتیسم، تئوری پیچیدگی و ارادام تلفیقی و... در جریان است. این سیر تحولات در فلسفه دانش نه تنها حوزه های علوم انسانی و علوم اجتماعی را متأثر ساخته است، بلکه حوزه های علوم پایه و مهندسی را نیز تحت الشعاع قرار داده است. به گونه ای که به طور مثال شاهد شکل گیری "منطق فازی" در کنار "منطق ریاضی (و جبر بول) منطقی صوری" هستیم و یا دیدگاه "مکانیک کوانتومی" در کنار "مکانیک نیوتونی"، دیدگاه "تحقق ریاضی و سیستم های نرم" در کنار "تحقیق در عملیات و سیستم های متعارف"، رویکردهای علمی در کنار "رویکردهای کمی" تحقیق و... تکوین یافته و برای پیشبرد دانش بشری و حل مسائل در حوزه های مختلف علوم، مهندسی، علوم اجتماعی و... مورد استفاده و کاربرد قرار گرفته است. از دیدگاه انتقادی صاحب نظران پارادایم های حاکم بر تولید و ارزیابی دانش بشری، هر یک از پارادایم های فلسفه علم دارای مبانی معرفت شناختی، هستی شناسی و روش شناسی مختص به خود است (به جز دیدگاه طرفداران پراگماتیسم که قایل به حل مسئله به هر طریق ممکن با رویکرد و پارادایم ترکیبی است).

- پارادایم از دیدگاه بوریل و مورگان مجموعه ای از مفروضات در ارتباط با سؤالات معرفت شناسی، هستی شناسی و روش شناسی است که ساختار دانش را در هر حوزه تخصصی و رشته تحصیلی شکل می دهد. سؤالات معرفت شناسی (شناخت شناسی) با راه و روشی که دانش درباره جهان، جامعه و افراد می تواند ایجاد و اعتبار بخشی و ابلاغ نماید سروکار دارد؛ سؤالات

هستی‌شناسی با ماهیت فیزیکی و مادی جهان، انسان و جامعه سروکار دارد و نهایتاً مفروضات روش‌شناسی به فرآیندهایی می‌پردازد که پدیده و موضوع مورد نظر، بررسی می‌شود تا دانش معتبر حاصل شود، می‌پردازد. همچنین با توجه به اینکه رابطه محقق با ارزش‌ها و دیدگاه‌های محقق یکی از مباحث اصلی معرفت‌شناسی می‌باشد، موضوع ارزش‌شناسی نیز از دیدگاه فلاسفه علم یک رکن پارادایم تحقیق تلقی می‌گردد. لازم به یادآوری است، چون دانش علوم اجتماعی از جمله دانش انبیریت با انسان و جامعه (علاوه بر پدیده‌های طبیعی) سروکار دارد، از یک سو، موضوع انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی و تاریخ بعنوان بخشی از هستی‌شناسی متعارف تلقی شده و از سوی دیگر در چارچوب توحیدی، عالم هستی نیز با خالق هستی و عالم ماوراءالطبیعه مرتبط است، بنابراین موضوعات نظیر «شناسی»، وحی و نبوت‌شناسی، معاد و قیامت‌شناسی و عالم غیب و... نیز جزئی از هستی‌شناسی پارادایم تحقیق در نگرش توحیدی تلقی می‌گردد.

هر پارادایم فلسفه، پیشینه روشی برای این سؤال است که چرا ما در یک موقعیت از روش یا روش‌های خاصی برای تحقیق و مسئله استفاده می‌کنیم. به عبارت دیگر روش‌شناسی تحقیق، رهنمودهایی برای انجام فعالیت‌هایی است که در یک تحقیق باید انجام شود در حالی که روش تحقیق، توصیف می‌کند که چگونه فعالیت‌های یک تحقیق باید انجام شود تا نتایج معتبر بدست آید، ضمن آنکه روش حل مسئله را مشخص می‌کند. پرفسور ایستر بی اسمیت برای ضرورت درک مبانی فلسفی تحقیق چندین جنبه مهم را بدین شرح مطرح می‌کند:

الف - درک فلسفه تحقیق به مشخص شدن طرح تحقیق کمک می‌کند، تا مشخص شود بدنبال گردآوری چه شواهدی باشیم؟ این شواهد را کجا جستجو کنیم؟ و چگونه این شواهد را برای دستیابی به پاسخ سؤالات تحقیق بکار گیریم؟

ب - این امر کمک می‌کند تا محقق، ابتدا تشخیص دهد، کدام تحقیق می‌تواند، پاسخگوی سؤالات تحقیق او باشد و کدامیک نمی‌تواند؟

ج - این امر کمک می‌کند تا محقق به طرح‌هایی متفاوت از تجربیات گذشته خود حتی طرح‌های تحقیق خلاف‌آن، دست یابد.

بدون یک مبنای فلسفی مشخص، نتایج یک تحقیق ممکن است، بی معنا و حتی گمراه‌کننده باشد، بنابراین از دیدگاه اغلب فیلسوفان علم (جز پراگماتیست‌ها) هر تحقیق باید بر بستر یک پارادایم مشخص انجام شود تا بین مبنای فلسفی (معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی و...) و متدولوژی‌ها (روش‌شناسی‌ها)، روش‌ها و ابزارهای

آن سازگاری وجود داشته باشد و از سوی دیگر این طرح تحقیق و نوع سؤالات تحقیق است که متدولوژی و بدنبال آن، روش تحقیق را تعیین می‌کند. پای‌بندی به این موضوع، تضاد بین فرایند تحقیق و نتایج تحقیق را مرتفع می‌سازد.

لازم به یادآوری است که هستی‌شناسی و روش‌شناسی هر مکتب معرفت‌شناسی (شناخت‌شناسی)، متأثر از نظام ارزشی حاکم بر آن مکتب بوده که با برداشت و نحوه بیان و شیوه سخنوری و زبان‌شناسی اندیشمندان آن پارادایم در هر عصر و زمانه ارائه می‌شود.

فصل از انتخاب روش تحقیق و بکارگیری ابزارهای تحقیق، محقق باید موضوع تحقیق خود را بشناسد و آنرا بر یکی از مکاتب معرفت‌شناسی و پارادایم نظیر آن استوار نماید.

ما در این دریم که با رجوع فکری (پارادایم) حاکم بر توسعه دانش در آینده، جهان‌بینی اسلام ناب محمدی (ص) خواهد بود لذا محققین ما در این "مجموعه کتب روش‌شناسی تولید دانش، رویکرد تطبیقی - اسلامی"، مکتب معرفت‌شناسی اسلام و مبانی و مفروضات هستی‌شناسانه آن را با نقل اندیشمندان اسلامی احصا نموده و در مقایسه با اجزای سایر پارادایم‌های فلسفه علم، با طرفدارانه نموده، لیکن آنچه بکارگیری این مبانی و مفروضات را برای تولید دانش و حل مسئله مادی می‌کند، دامنه روش‌های تحقیق و ابزارهای متناظر با همه آن‌هاست، لذا در این مجموعه سعی کرده‌ایم که به موازات معرفی روش‌های تحقیق ذیل هر یک از پارادایم‌های متعارف دانش بشری، به طراحی و تبیین روش‌های متناسب با مبانی و مفروضات جهان‌بینی اسلامی پرداخته شود. روش مناسب برای تحقیق ذیل جهان‌بینی اسلامی ارائه شود لیکن هنوز در نیمه راه هستیم. به یاری به سوی همه اندیشه‌ورزان جهان اسلام، روش‌شناسان و نظریه‌پردازان توسعه دانش در می‌کنیم.

در مورد روش‌شناسی و روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی مورد نیاز جامعه اسلامی، دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد که مؤلفین این مجموعه در جلد ۱ مجموعه کتب روش‌شناسی، بیان داشته‌اند و به معرفی مبانی فکری پارادایم‌های اثبات‌گرایی، تفسیری - برساختی، انتقادی، ساختارشکن، ترکیب‌گرا، پیچیدگی، پست مدرن، پرداخته و ضمن نقد و ارزیابی این پارادایم‌ها، به تبیین پارادایم اسلام تعالی‌بخش (با عنوان پارادایم تقدیری - تدبیری) پرداخته و روش‌شناسی‌های تأسیسی؛ تطبیقی - امضایی؛ کمی، کیفی، آمیخته؛ تعارض‌یابی؛ حل مسئله و روش‌های آینده‌شناسی و آینده‌نگاری را ذیل آن معرفی نموده‌اند. همچنین در جلد ۱ به معرفی پارادایم‌های متعارف دانش‌سازمان و مدیریت پرداخته و سپس به تبیین پارادایم مدیریت اسلامی و روش‌های پرتوافکنی ارزش‌های اسلامی و رویکردهای علم و فناوری بر

فرآیندها و زیرساخت‌های تحقق اهداف عالیه و مأموریت‌های فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی در جمهوری اسلامی پرداخته‌اند.

مؤلفین در جلد ۲- به معرفی انواع روش‌های نظریه‌پردازی و ارزیابی و تست نظریه‌های راهنمای عمل پرداخته‌اند و پیوستگی گسست‌ناپذیر بین پارادایم‌ها، استراتژی‌ها، رویکردها و طرح‌های تحقیق با نظریه‌پردازی در علوم اجتماعی را مطرح کرده‌اند، ضمن آنکه به مقایسه پارادایم‌ها، متعارف علوم بشری با مختصات پارادایم توسعه دانش و علوم انسانی اسلامی پرداخته‌اند.

مؤلفین در جلد ۳- به معرفی انواع روش‌های تولید دانش ناشی از ترکیب و تلفیق دانش مکتوب تا دانش ضمنی موحّد در اذهان دانشمندان و خبرگان فن، پرداخته‌اند و روی چگونگی فراتحلیل مطالعات کمی و کیفی مطالعات کیفی به تفصیل ارائه طریق شده است. و نهایتاً روش‌های تفسیر موضوعی معرفتی و علمی و روش هرمنوتیک از دیدگاه اسلامی بررسی و نتیجه‌گیری شده است.

مؤلفین در جلد ۴- با توجه به اهمیت تحلیلی روابط علی - معلولی در علوم اجتماعی (تحلیل دلایل وقوع پدیده‌های اجتماعی) از دیدگاه‌های روش‌شناختی مسلمان و غیرمسلمان بررسی کرده‌اند و انواع روش‌های تبیین روابط علی - معلولی را بررسی نموده‌اند. آنگاه روش‌های تحلیل روابط علی - معلولی و سنجش اثرگذاری علت‌ها روی معلول معرفتی گردیده و سرانجام روش تحقیق علی تطبیقی کیفی برای بررسی سرنوشت تمدن‌ها و انقلاب‌ها در سطح کلان معرفتی گردیده است.

مؤلفین در جلد ۵- پارادایم‌های حاکم بر تفکر و روش‌شناسی‌های سیستمی و تحقیق در عملیات نرم را معرفی و مورد مقایسه قرار داده‌اند، آنگاه به معرفی روش‌های تحلیل سیستم‌ها و تحقیق در عملیات نرم معرفتی گردیده و سرانجام کاربرد ترکیبی از روش‌های سیستمی نرم در حل مسایل جامعه اسلامی به نقل از تحقیقات موجود در کشور معرفی شده است.

مؤلفین در جلد ۶- روش رویش نظریه‌ها (روش داده بنیان) را به عنوان یکی از روش‌های پرکاربرد برای تولید دانش بومی و توسعه دانش موجود بکمک دانش ضمنی و چگونگی بکارگیری آن معرفی نموده‌اند و نتایج مطالعات موردی فراوانی که با روش‌شناسی رویش نظریه‌ها انجام

شده است را بصورت تفصیلی ارائه کرده‌اند. سرانجام نرم‌افزارهای کامپیوتری قابل استفاده برای بکارگیری این روش معرفی گردیده است.

در جلد ۷- روش‌های آینده‌نگاری با رویکرد تطبیقی به تفصیل معرفی گردیده و کاربرد آن برای پیش‌بینی تغییرات در حوزه تعلیم و تربیت به صورت مطالعه موردی ارائه شده است. همچنین سعی شده است موضوع آینده‌نگاری و آینده‌شناسی از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار گیرد.

مؤلفین در جلدهای ۸ و ۹- با نگاهی فلسفی مبتنی بر پارادایم‌ها، مکاتب، رویکردها، نظریه‌های دانش مدیریت استراتژیک به معرفی روش‌شناسی‌ها، فرایندها و ابزارهای برنامه‌ریزی استراتژیک بصورت مقایسه‌ای در پارادایم‌های تجویزی، توصیفی، ترکیبی و تقدیر- تدبیری پرداخته‌اند و به تفهیم مبتنی بر جهان‌بینی اسلام و چگونگی پرتوافکنی اصول اعتقادی و باورهای تحول‌آفرین، اخلاق، ارزش‌های اسلامی، احکام و قواعد فقهی در تحقق چشم‌انداز، آرمان‌ها و مأموریت‌های راهبردی، راهبرد، راهبردها، در سطوح بنگاهی تا بخشی و ملی معرفی کرده‌اند.

جلد ۸ کتاب نگرش جامع به تدبیر استراتژیک با رویکرد روش‌شناسانه است که قبلاً بارها به زیور طبع آراسته شده است و اکنون به نوبت چاپ خود را با تغییرات اساسی مشتمل بر پارادایم‌ها، رویکردها، مدل‌ها به توسعه و معرفی پارادایم تقدیر- تدبیری و روش‌های عملیاتی برای نقش‌آفرینی ارزش‌های اسلامی در فرآیند برنامه‌ریزی پرداخته و حتی ابزارهای برنامه‌ریزی راهبردی را با نگاه ارزش‌بنیان به جایگاه اسلامی عرضه می‌نماید.

مؤلفین در جلدهای ۱۰ تا ۱۲ به کاربرد "روش‌شناسی ارزش به فروش" به تفصیل پرداخته‌اند، و چگونگی بکارگیری رویکرد برنامه‌ریزی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی را در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و علم و فناوری (که حاصل کار مطالعات تجربی در ۱۵ حوزه کاربردی است) را برای مدیران، برنامه‌ریزان، دانشجویان و دست‌اندرکاران برنامه‌ریزی راهبردی با رویکرد اسلامی - تطبیقی معرفی می‌نماید. در این سه جلد بخوبی نقش جهان‌بینی اسلامی، اصول عقاید مدیران مسلمان، اخلاق و ارزش‌های الهی، احکام و قواعد فقهی در طرح‌ریزی راهبردی و اجرای برنامه‌های راهبردی ارزش‌بنیان به نمایش درآمده است و چگونگی شکل‌گیری ارکان جهت‌ساز برنامه‌های بلندمدت تا کوتاه‌مدت را با نگاهی بومی، اسلامی - تطبیقی نشان می‌دهد. براساس اهداف کیفی حاصله از پرتوافکنی ارزش‌های اسلامی، رویکردهای علم و فناوری و اهداف عالیه و مأموریت‌های سازمانی بر روی فرایندهای عملیاتی و زیرساخت‌های آن‌ها،

جهت حرکت برای اصلاح وضع موجود سازمان‌ها، با رویکرد آینده‌سازی و یا صیانت از دستاوردهای کنونی در قالب برنامه‌های بلندمدت تا کوتاه‌مدت نشان داده شده است.

این ناشر تهیه این مجموعه کتب روش‌شناسی را برای کلیه کتابخانه‌های دانشگاهی، حوزوی و مطالعه آن‌ها را به کلیه اساتید و مدرسین روش تحقیق، دانشجویان رشته‌های فلسفه علم، فلسفه علوم اجتماعی، علوم اجتماعی، مدیریت و مدیریت اسلامی و سایر علاقمندان و محققان دست‌اندرکار تولید دانش با رویکرد اسلامی و بومی توصیه می‌نماید. این مجموعه به گونه‌ای تدوین شده است که هر مجلد، به تنهایی برای دانشجو و اساتید قابل استفاده است با آنکه، موضوع تمامی آن‌ها روش‌شناسی تحقیق باشد.

در ضمن فهرست بحثی هر یک از این کتب که تاکنون نهایی و در معرض انتشار قرار گرفته است در پیوست، یک راجدها جهت اطلاع علاقمندان گزارش شده است. امید است، این جریان علمی در آینده نزدیک به تدریس و چاپ کتب روش‌شناسی در سایر حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی نیز گردد.

انتشارات تولید دانش

زمستان ۱۳۹۷